

УДК 347.454

Тилик Тарас Михайлович,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри господарського та транспортного права
юридичного факультету Інституту управління та
технологій, Державного університету інфраструктури
та технологій,

Пурій Арсен Олегович,
студент 2 курсу магістратури
юридичного факультету Інституту управління, технологій та права
Державного університету інфраструктури та технологій,
м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПІДПРИЄМСТВ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена визначенню правового статусу підприємств в господарському праві України. Розглянуто теоретичні підходи до визначення сутності поняття «господарська діяльність підприємства». Проаналізовано положення нормативно-правових актів, що закріплюють визначення правового статусу підприємства. Досліджено сутнісні ознаки та характеристики підприємства.

В статті аргументовано, що правоздатність підприємства детермінується правовим режимом майна, при цьому право власності та право господарського відання детермінують загальну правоздатність підприємства та можливість кваліфікації їх діяльності як підприємницької, а право оперативного управління – спеціальну правоздатність.

Також наведено теоретичне узагальнення правового статусу підприємства як суб'єкта господарювання, його господарської компетенції та відповідальності на сучасному етапі становлення ринкової економіки. Зазначено, що підприємства, як юридичні особи, що здійснюють господарську діяльність як у державному, комунальному, так і приватно-колективному секторах економіки мають як спеціальну, так і загальну правоздатність.

Розглянуто законодавство, яке характеризує багатогранне використання терміна "підприємство". У вітчизняному законодавстві термін "підприємство" завжди використовувався для визначення суб'єкта або об'єкта права. У той же час, часто виникала плутанина смислових значень терміна, що перешкоджало виконанню дій.

Проаналізовано Господарський Кодекс України, який наразі поклав край двозначності використання терміна "підприємство", визначивши останній суб'єктом господарських відносин, а об'єктом угод - весь майновий комплекс підприємства як нерухоме майно, що належить підприємству. Таким чином, необхідно розрізняти підприємство як суб'єкт господарювання та його майновий комплекс. Таким чином визначили поняття підприємство і встановили, що це господарська організація, реально існуючий соціальний суб'єкт, юридична особа, яка має в господарській системі конкретні економічні та

соціальні функції, а саме функцію колективного товаровиробника, яка задовольняє суспільні потреби в продукції, роботах та послугах.

Ключові слова: правовий статус підприємства, забезпечення прав підприємств України, класифікація підприємств, підприємства приватної власності, акціонерні товариства, підприємства комунальної власності.

Summary. Article is devoted to determining the legal status of enterprises in the commercial law of Ukraine. Theoretical approaches to defining the essence of the concept of "economic activity of the enterprise" are considered. The provisions of the normative legal acts that define the definition of the legal status of the enterprise are analyzed. The essential features and characteristics of the enterprise are investigated.

The article argues that the legal capacity of the enterprise is determined by the legal regime of property, while the ownership and economic right determine the overall legal capacity of the enterprise and the ability to qualify their activities as entrepreneurial, and the right of operational management - a special legal capacity.

It also provides a theoretical generalization of the legal status of an enterprise as an entity, its economic competence and responsibility at the current stage of market economy formation. It is noted that enterprises, both legal entities that carry out economic activity in both the public, communal and private-collective sectors of the economy, have both special and general legal capacity.

The legislation characterizing the multifaceted use of the term "enterprise" is considered. In domestic law, the term "enterprise" has always been used to define the subject or object of law. At the same time, there was often a confusion of the semantic meanings of the term, which impeded action. The Economic Code of Ukraine is analyzed, which finally put an end to the ambiguity of using the term "enterprise", defining the last subject of economic relations, and the object of transactions - the whole property complex of the enterprise as real estate belonging to the enterprise. Thus, it is necessary to distinguish between an enterprise as an entity and its property complex.

Thus, they defined the concept of enterprise and established that it is an economic organization, a really existing social entity, a legal entity that has specific economic and social functions in the economic system, namely the function of a collective producer, which satisfies the public needs for products, works and services.

Key words: legal status of the enterprise, ensuring the rights of Ukrainian enterprises, classification of enterprises, private property enterprises, joint stock companies, communal property enterprises.

Постановка проблеми. Підприємства як суб'єкти господарського права посідають важливе місце в господарському обороті. На сьогодні в Україні задекларовано здійснення глибоких соціально-економічних перетворень, а посилення приватно-правових засад у вітчизняному секторі економіки покликане сприяти залученню в господарський оборот якомога більшої кількості конкурентно-спроможних учасників. Деякі теоретичні положення й критерії з'ясування правового статусу підприємств, їх поділ на суб'єкти публічного та приватного права були обґрунтовані в юридичній науці радянського періоду та є непристосованими до ринкових відносин і вільного підприємництва.

Тому питання розмежування статусу підприємств публічного й приватного права є актуальними. Крім того, окремі аспекти цієї проблематики раніше також не повною мірою розроблялися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській правовій науці окремі питання створення та діяльність певних типів підприємств висвітлюються у працях В. Кравчука, В. Лаптева, В.Примака, В.Щербини, В. Чанкіна та ін. Незважаючи на це, їх дослідження в умовах реформування вітчизняного законодавства залишається актуальним.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу нормативно-правової бази, яка визначає правовий статус підприємств і практику її застосування, а також обґрунтування власної позиції щодо необхідності вдосконалення правового регулювання в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Одним з основних елементів ринкової економіки є підприємство. Підприємство означає господарський суб'єкт, який займається виробничою діяльністю та має економічну самостійність. Підприємство об'єднує ресурси для отримання економічної вигоди для збільшення прибутку.

Поняття "підприємство" є загальним або колективним. По-перше, це визначає підприємство як суб'єкт господарського права відповідно до всіх форм і видів власності в Україні (організаційні форми та види підприємств). По-друге, це поняття - загальногалузе, тобто загалом визначає промислові (фабрики, заводи, шахти), будівельні, транспортні, сільськогосподарські, торгові та інші підприємства.

З економічної точки зору, підприємство само здійснює індивідуальну реалізацію, тобто організовує виробництво, для чого наймає робочу силу, купує сировину і матеріали, напівфабрикати в інших підприємств, платить за це готівкою або бере в кредит, користуючись безготівковим обігом, свої товари продає чи тимчасово складає [2, с 110].

Глава 7 Господарського кодексу України містить статтю, яка надає визначення поняттю підприємство. Відповідно Господарському Кодексу України, підприємство - це самостійний суб'єкт господарювання, який створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної та іншої господарської діяльності в порядку, що передбачений чинним законодавством [1].

Цей Кодекс визначає види й організаційні форми підприємств, правила їх створення, реєстрації, реорганізації і ліквідації, організаційний механізм здійснення ними підприємницької діяльності. Кодекс також створює рівні правові умови для діяльності підприємств незалежно від форм власності майна й організаційної форми підприємства.

Основне завдання підприємств - задоволення суспільних потреб у продукції, виконаних роботах, наданих послугах, а також отримання прибутку та реалізації на цій основі відповідно до законодавства, соціально-економічних інтересів членів трудового колективу підприємства, відносин з бюджетом та господарюючими партнерами-постачальниками, споживачами тощо.

Підприємство є загальною організаційною ланкою національної економіки України. Ця організаційна ознака кваліфікує підприємство як організаційну структуру підприємництва, в якій власники засобів виробництва та робочої сили

об'єднуються у своїх виробничих ресурсах для здійснення виробничої діяльності для отримання прибутку.

Визначення "базової ланки", з одного боку, відрізняє підприємство з іншими організаційними структурами господарювання та формами господарської діяльності (типу домогосподарств, індивідуальних промислів без створення підприємств тощо), а з іншого - з суб'єктами, які не належать до основних ланок: об'єднання підприємств, фінансово-посередницькі організації, органи управління економікою.

Підприємство - це суб'єкт господарювання. Суть визначення поняття "суб'єкт господарювання" полягає в тому, що підприємство є товаровиробником, трудовим колективом, який на професійній основі виробляє і продає свої товари з метою отримання прибутку. Як суб'єкт господарювання підприємство здійснює виробничу, науково-дослідну та комерційну діяльність. Термін "суб'єкт господарювання" означає, що підприємство - це бізнес, орієнтований на прибуток, на відміну від некомерційних організацій - релігійних організацій та об'єднань громадян тощо.

Відповідно до Господарського кодексу [1, ст. 62] підприємства можуть займатися комерційною діяльністю (підприємництвом) та некомерційною діяльністю. Підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [1, ст. 42]. Некомерційне господарювання – це самостійна систематична господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку [1, ст. 52].

Багатозначність терміну «підприємство» викликає справедливі нарікання серед українських вчених-юристів. Як підкреслює О.Пушкін: «В нашому законодавстві під підприємством розуміється ... виходить нісенітниця – змішання суб'єкта і об'єкта правовідносин» [3, с.13]. В.Примак називає нісенітницею словосполучення «власник підприємства» і вважає, що підприємство треба розглядати лише як комплекс майна, як це передбачає Цивільний кодекс України [4, с.43].

В.Кравчук ж наголошує, що поняття «підприємство» міцно вкорінилося у вітчизняному законодавстві, в першу чергу, для позначення господарюючих юридичних осіб. Він вважає, що важко знайти інший близький по значенню термін і відмова від поняття підприємства у значенні суб'єкта права, за новим ЦК України є передчасною [2, с.134].

В. Лаптев вказує, що в сучасних умовах господарська діяльність – це підприємницька діяльність, а господарські відносини – відносини між підприємцями як індивідуальними, так і колективними (підприємствами) [22, с.37]. Цю думку продовжує В.Чанкин, який наголошує, що у зв'язку з недосконалістю юридичного інструментарію, який наданий цивільним правом, у сучасних умовах практично неможливо відділити підприємця від юридичної особи, точно так само, як і від фізичної [3, с. 62], що тягне необхідність визнання його окремим суб'єктом правовідносин.

В.Дозорцев підкреслює, що основними проблемами є нетрадиційний вид юридичної особи – підприємства, що як суб'єкт цивільного права є виявленням і логічним продовженням консервативної системи власності.

Підприємство, що стало основним видом юридичної особи, точно кажучи, є виробничою, а не правовою категорією. Його правосуб'єктність до сьогодні несе на собі відбиток командно-адміністративної системи. Консервативне прагнення зберегти підприємство як форму юридичної особи дуже небезпечно для повноцінного ринкового обігу [5, с.32]. Таким чином, підприємство - це тип господарської організації (юридична особа, яка здійснює підприємницьку діяльність) і є самостійним суб'єктом, який створюється та реєструється відповідно до закону. Індивідуальні суб'єкти господарювання можуть також виступати фізичними особами при їх державній реєстрації (легітимації) як суб'єктів господарювання.

Підприємства, серед інших суб'єктів господарювання, займають домінуюче місце завдяки специфічним економічним та соціальним функціям підприємства в економічній системі, а саме функціям виробника, який задовольняє соціальні потреби в продукції, роботах та послугах. Саме з цієї причини законодавчий інститут підприємства чи суб'єкта господарювання є центральною частиною системи господарського права України, його правовою основою.

Відповідно правове становище підприємства як суб'єкта господарювання обумовлене певними ознаками, у тому числі:

- 1) визначеність організаційно-правової форми суб'єкта господарювання, що характеризується метою, правовим статусом та складом засновників, правовим режимом власності, організацією управління та умовами і сферою відповідальності;
- 2) відокремлення майна;
- 3) легітимізація існування життєздатності в якості суб'єкта господарювання;
- 4) незалежна відповідальність за господарські результати;
- 5) незалежність в господарському обороті, що забезпечує свободу вибору діяльності, самостійність.

Таким чином правовий статус підприємства певного типу зумовлений насамперед майновим режимом майна підприємства. Однак сама форма власності - приватна, колективна чи державна не повинна мати вирішального впливу на правовий статус підприємства. Набагато важливіше - наявність або відсутність повних прав на майно, приєднане до нього підприємством.

Залежно від форм власності в Україні можуть діяти підприємства таких видів [1, ст. 63]:

- приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єктагосподарювання (юридичної особи);
- підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності);
- комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;
- державне підприємство, що діє на основі державної власності;
- підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності);

- спільне комунальне підприємство, що діє на договірних засадах спільного фінансування (утримання) відповідними територіальними громадами – суб'єктами співробітництва.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу в Україні діють підприємства [1, ст.63]:

- унітарні – створюються одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує статутний капітал, не поділений на частки, затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який призначається засновником, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства;

- корпоративні – утворюються, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням, діють на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників, їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників у розподілі доходів та ризиків підприємства.

Таким чином, характерною особливістю суб'єктів господарювання є публічність їх виникнення та припинення. Йдеться про державну реєстрацію суб'єкта господарювання відповідним чином, тобто його легітимацію, офіційне визнання його існування в правовому полі України. Саме ця особливість дозволяє відокремити підприємство як юридичну особу від інших організацій, які не мають такого статусу.

Безпосередньо на майновій відокремленості суб'єкта господарювання базується наступна його ознака – самостійна майнова відповідальність за результати господарювання. Це означає, що за своїми боргами і зобов'язаннями суб'єкт права, за загальним правилом, несе самостійну майнову відповідальність, тобто лише він сам, і ніхто інший, за його борги не відповідає.

Підприємство як суб'єкт господарювання створюється з метою самостійної участі в господарському обороті. Вступаючи у правові відносини, підприємство як юридична особа набуває відповідних прав та обов'язків. Це саме його права та обов'язки як відповідного суб'єкта.

Самостійність в господарському обороті – це підсумкова ознака суб'єкта господарювання [2, с.20]. Самостійність характеризується свободою вибору видів діяльності, незалежністю та самостійною відповідальністю. Зміст цієї свободи не однаковий для підприємств-власників і підприємств, діяльність яких базується на праві господарського відання, оперативного управління та інших речових правах. Її межі визначаються засновником і фіксуються в установчих документах підприємства. Незалежність підприємства як юридичної особи також неможлива без його незалежності від інших осіб, насамперед засновників. Закон визнає всі види підприємств самостійними, незалежно від кількості учасників.

Таким чином, оптимізація правового становища підприємств має відбуватися з врахуванням обсягу прав підприємства щодо майна, на базі якої воно функціонує, характеру його діяльності, способу утворення, складу та статусу учасників шляхом забезпечення уніфікації організаційно-правових форм господарювання, публічності відомостей державної реєстрації та результатів фінансово-господарської діяльності, захисту прав дочірніх підприємств та

кредиторів підприємств-невласників, індивідуальних інтересів у корпоративних підприємствах та узгодження публічних і приватних інтересів щодо таких суб'єктів господарювання як державні та комунальні підприємства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Враховуючи усе вищенаведене варто зауважити, що при такому підході до розуміння правової природи підприємства як цілісного майнового комплексу, неможливо зрозуміти що ж являє собою підприємство. Адже у одних правовідносинах законодавець розглядає цілісний майновий комплекс як складову та невід'ємну частину підприємства, а з іншого боку як самостійний об'єкт цивільних прав. Також неоднозначним є правовий статус підприємства у якості суб'єкта правовідносин, оскільки воно у одних і тих самих правовідносинах може бути і об'єктом і суб'єктом прав, а в інших узагалі не визнається суб'єктом прав, а розглядається лише як об'єкт.

Вважаємо, що дане питання потребує комплексного дослідження правової природи підприємства як цілісного майнового комплексу, а також усунення колізій у чинному законодавстві України, шляхом точної регламентації його правового статусу. Проведене дослідження дозволило встановити основні види та організаційні форми підприємств в Україні. Вони поділяються за багатьма ознаками та надають власникам підприємства широке коло для вибору. Відповідно будь-який вид та організаційні форми підприємства мають свої особливості, які обумовлюють їх переваги та недоліки у порівнянні з іншими. Тому необхідно ретельно підходити до вибору виду та організаційної форми підприємства.

Література:

1. Господарський Кодекс України від 16 січня 2003р.№ 436-IV/ Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15>(дата звернення: 19.04.2018).
2. Вінник О.М. Господарське право: Навчальний посібник. - 2-ге вид., змін, та доп. - К.: Всеукраїнська асоціація видавців "Правова єдність", 2009. -766 с.
3. Винниченко В.В. Визначення суб'єктів малого і середнього підприємництва за законодавством України // Молодіжний науковий вісник Української академії банківської справи НБУ: Серія : "Юридичні науки" : збірник наукових праць студентів, магістрантів та молодих вчених. – № 2 (3). – Суми: УАБС НБУ, 2012. – 107 – 112 с.
4. Гой І.В.,СмелянськаТ.П.Підприємництво : навч. посібник.Київ: Центр учбової літератури, 2013. 368 с.
5. Господарське право : підручник / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков, Р. П. Бойчук та ін. ; за заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова. – Х. : Право, 2012. – 696 с.
6. Сизоненко В.О. Сучасне підприємництво: навч.посіб./Сизоненко В.О. – К.: Знання-Прес, 2008. – 440с.